

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.821.1

DOI: 10.37734/2409-6873-2021-1-1

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

І. Д. СПАСЬКИЙ

аспірант,

Одеський національний економічний університет

Анотація. Мета статті полягає у розкритті еволюції теорії основного капіталу в процесі розвитку економічної думки як предмета дослідження. **Методика дослідження.** Використовуються методи рефлексії економічної думки та історико-економічні методи дослідження. **Результати.** Сучасна системна криза, безсумнівно, торкнулась як теоретичного знання, так і безпосередньо економічного життя. Цим викликана актуальність ревізії історичної спадщини економічної думки загалом та її напрямів зокрема, а також здійснення розумової рефлексії щодо пізнавальних можливостей і обмежень. Аналіз економічної думки в історичній ретроспективі висвітлює декілька теоретико-методологічних проблем. Це так звана ізольованість теоретичних викладень від таких важливих аспектів економічної науки, як економічна антропологія та аналіз соціальних, екологічних і навіть психофізіологічних аспектів дійсності у контексті еволюції теорії основного капіталу. **Практична значущість результатів дослідження** полягає у підвищенні евристичного потенціалу теорії основного капіталу у прийнятті господарських рішень та здійсненні економічної політики.

Ключові слова: економічне мислення, історія економічної думки, теорія основного капіталу.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Головним проблемним питанням статті є, з одного боку, визначення теорії основного капіталу як предметної сфери з виявленням її методологічного інструментарію, а з іншого боку, розкриття теорії основного капіталу як феномена історії економічної думки в різних його гранях. Крім того, важливо показати теорію основного капіталу як цілісний і самостійний дослідницький напрям, предметом якого є діалектична єдність соціально-економічної і натурально-речової форм основного капіталу. Для вирішення цих завдань необхідно показати, яким чином і в яких формах теорія основного капіталу розкривається в традиції економічної думки, а також проаналізувати ті чи інші логічні повороти теорії основного капіталу у взаємозв'язку з об'єктивною економічною реальністю. Такий системний аналіз дасть змогу створити основу для реактуалізації евристичного потенціалу теорії основного капіталу в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У «Новій філософській енциклопедії» поняття «теорія» розкривається таким чином: «у широкому сенсі – комплекс поглядів, уявлень, ідей, що спрямовані на тлумачення і пояснення будь-якого явища; в більш вузькому і спеціальному значенні – найвища, найрозвиненіша форма організа-

ції наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності – об'єкта цієї теорії» [1, с. 42].

В.М. Мостепаненко дуже точно визначив теорію як «внутрішньо несуперечливу систему уявлень, ідей або принципів в узагальненій формі, що розкриває істотні властивості і закономірні зв'язки певної сфери дійсності (предметного поля пояснень та інтерпретацій), на основі яких досягається її пояснення» [2]. На думку В.О. Штоффа, теорія (гр. «θεωρία» – «розгляд, дослідження») традиційно розкривається як система наукового знання. Теорія описує і пояснює певну сукупність явищ, зводячи відкриті в цій сфері закономірні зв'язки до єдиного об'єднуючого початку [3].

Таким чином, теорія представляє глибоке й системне знання про необхідні сторони і зв'язки феномена, що досліджується, розкриваючи його сутність і закономірності. Відкриті закономірності теоретично досліджуваного явища повинні бути логічно несуперечливими й ґрунтуватись на єдиному, об'єднуючому началі, а також на певній сукупності вихідних теоретичних або емпіричних передумов. Теорія проявляється також як інформаційна модель синтетичного знання. В межах цього синтетичного знання окремі гіпотези, закони, поняття й категорії втрачають колишню автономність і стають елементами цілісної системи [2]. Одні теоретичні судження виводяться з

інших суджень як на основі емпіричного досвіду, так і на основі правил логічного висновку. Формування, розроблення й перевірка теорій здійснюються на підставі використання наукових методів.

Визначимо поняття теорії таким чином: «вчення, система наукового знання, що описує і пояснює певну сукупність явищ і зводить відкриті у цій сфері закономірні зв'язки до єдиного об'єднуючого начала» [4]. Теорія в тому чи іншому напрямі наукового знання виникає в процесі переходу від досвідченої стадії до стадії абстрактно-теоретичних узагальнень. «Перехід від емпіричної стадії науки, яка обмежується класифікацією та узагальненням дослідних даних, до її теоретичної стадії, коли з'являються і розвиваються теорії у власному розумінні, здійснюється через низку проміжних форм теоретизування, в рамках яких формуються первинні теоретично різні конструкції (наприклад, типології, пояснювальні схеми). Будучи джерелом виникнення теорії, самі ці конструкції, однак, ще не утворюють теорію: її виникнення пов'язане з можливістю побудови багаторівневих конструкцій, які розвиваються, конкретизуються, внутрішньо диференціюються в процесі діяльності теоретичного мислення, що відправляється від деякої сукупності вихідних принципів» [1]. Теорія основного капіталу являє собою достатньо яскравий і багатоетапний перехід від досвідчених знань до теоретичних узагальнень. Про це свідчить сам досвід її історичного розвитку, починаючи, наприклад, з ідей фізіократів і дотепер.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розкритті еволюції теорії основного капіталу як предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зокрема, будь-яка теорія може оцінюватися з точки зору її зрілості. «У цьому сенсі зріла теорія не просто представляє суму пов'язаних між собою знань, але й містить певний механізм побудови знання, внутрішнього розгортання теоретичного змісту, втілює деяку програму дослідження; все це і створює цілісність теорії як єдиної системи знання» [1, с. 43]. Безперечно, теорія основного капіталу, яка існує більше трьох століть і розкриває безліч практичних і теоретичних аспектів, може бути цілком названа зрілою.

Велике значення для формування тієї чи іншої теорії має розвиток апарату наукових абстракцій і побудованої на їх підставі категоріальної системи. «Можливість розвитку апарату наукових абстракцій у рамках і на основі теорії робить останню потужним засобом вирішення фундаментальних завдань пізнання дійсності». Як підкреслює В.С. Шварьов, «наукове знання теоретичне від самого початку, оскільки завжди пов'язане з роздумами про зміст понять, що використовуються в

науці, і про ту дослідницьку діяльність, яка призводить до формування цих понять» [1, с. 43]. При цьому «форми і глибина теоретичного мислення можуть сильно варіюватися, що знаходить своє історичне вираження в розвитку структури теоретичного знання, формуванні різних способів його внутрішньої організації. Якщо теоретичне мислення загалом, роздуми над сенсом понять, що використовуються, необхідно супроводити у будь-якій науці, то теорія у власному, більш прямому сенсі, відповідає її розумінню в сучасній методології науки та з'являється на досить високих етапах розвитку науки» [1, с. 43]. Розвиток теорії залежно від методології, що використовуються, набуває різних смислових відтінків і мисленневих кроків. У процесі використання теорії узагальнене й сконцентроване в ній знання уточнюється і конкретизується різними проміжними ланками й факторами.

Повністю відповідаючи своєму науковому статусу, теорія основного капіталу постає як розгалужена система наукових абстракцій. Вона характеризується логічною залежністю основних понять і категорій, а також являє собою внутрішньо диференційовану, але одночасно цілісну систему знань.

Розкриття теорії основного капіталу як феномена економічної думки передбачає розкриття процесу теоретичного мислення в економічній думці, його відділення від економічного мислення загалом. Виникає необхідність прояснити критерії теоретичного статусу економічної думки і набуття тією чи іншою економічною концепцією статусу самостійної теорії. В контексті дослідження це стосується виникнення й розвитку теорії основного капіталу, особливої економічної логіки і розумових ходів, що пов'язані з цією теорією, а також розгляду історичного формування й модифікації теорії основного капіталу в різних контекстних умовах. На особливу увагу заслуговують теоретичні практики розумових експериментів, суміщених з їх ретельною рефлексією.

Які умови перетворення тих чи інших економічних ідей у теорію? Яким чином той чи інший текст економічної думки набуває статусу теорії? Яким чином в тих чи інших творах економічної думки викристалізуються теоретичні конструкції?

Ідеї основного капіталу, представлені в традиції економічної думки, вже на ранніх етапах виникнення й розвитку набувають ознак, що характерні для теорії. Присутні гіпотеза й теоретична парадигма. Описується категорія «основний капітал» як у статично, так і в динаміці. Сам процес руху основного капіталу відтворюється і підпорядковується певним законам та умовам. Подальший розвиток економічної думки збирається в єдину теорію, що має загальний стержень – категорію «основний капітал».

Еволюція поглядів на сутність основного капіталу і його роль в економіці виражає процес фор-

мування й подальшої зміни цієї категорії. Процес історичного руху теоретичного осмислення змін об'єктивної економічної дійсності дає змогу, з одного боку, всебічно поглянути на проблеми, пов'язані з функціонуванням основного капіталу, а з іншого боку, зробити глибоке теоретичне узагальнення, вловити й розглянути абстракцію – ідею феномена, а потім здійснити сходження від ідеї до руху економічних форм, тобто сходження від абстрактного до конкретного.

Зародження теорії основного капіталу відбулося ще в докласичний період економічної думки. Пізнання категорії «основний капітал» безпосередньо пов'язане з розумінням сутності капіталу загалом. Наприклад, школа фізіократів під категорією «капітал» розуміла землю і вкладені в неї кошти, тобто аванси, таким чином, джерелом формування капіталу фізіократи вважали сільськогосподарське виробництво. Одну з перших спроб визначення функціональних принципів основного капіталу здійснив Ф. Кене. У своїх працях він вперше в економічній науці використав поняття первинних авансів (“*avances primitives*”) і щорічних авансів (“*avances annuelles*”). Різниця між обома видами авансів виникає лише тоді, коли авансовані гроші перетворені на елементи продуктивного капіталу. Як аванси для виробництва, тобто як продуктивний капітал, обидва види авансів протистоять грошам, які перебувають на ринку товарів. Далі, згідно з Ф. Кене, відмінність між цими двома елементами продуктивного капіталу зводиться до різниці тих способів, за допомогою яких ці елементи входять у вартість готового продукту, отже, до різниці способів звернення їх вартості разом із вартістю продукту, тому до різниці способів їх відшкодування або їх відтворення, причому вартість одного елемента щорічно відшкодовується цілком, вартість іншого – частинами, протягом більш тривалих періодів.

Подальше поглиблення розуміння основного капіталу представлено А. Смітом. Основний капітал учений оцінював як «продуктивні запаси» суспільства, його матеріальне багатство. «Призначення основного капіталу, – на його думку, – збільшувати продуктивну силу праці, тобто дозволяти тій же кількості робітників виконувати набагато більше робіт» [5, с. 234]. Він схильний був виключати основний капітал з числа елементів, що постійно беруть участь в обігу. При цьому, крім знарядь виробництва, матеріалів, до складу основного капіталу А. Сміт включав і фактори нематеріальні, зокрема здатності людей, ідеї. Для нього було очевидним те, що інвестиції в основний капітал, зрештою, більш вигідні для розвитку економіки, ніж аналогічні вкладення в оборотні кошти: «Кошти, належним чином вкладені в будь-який основний капітал, завжди повертаються з більшим прибутком і збільшують про-

дукт на набагато більшу величину, ніж витрати на підтримку основного капіталу» [5].

Велика увага розгляду сутності категорії основного капіталу була приділена в роботі Дж.С. Мілля «Основи політичної економії». На його думку, значна частина капіталу укладена в знаряддях виробництва, що відрізняються більш-менш тривалим існуванням і виконують свою роль у виробництві, не виключаючи з нього, а залишаючись у ньому. Причому функція цієї частини капіталу не вичерпується одноразовим вживанням. Капітал, який існує в будь-якій із таких довговічних форм і дохід від якого надходить протягом тривалого періоду, називається основним капіталом [6].

Значний внесок у теорію основного капіталу зробив Карл Маркс, відокремивши основний капітал від оборотного, ґрунтуючись на специфіці перенесення вартості на готовий продукт. К. Маркс також провів велике дослідження відтворення основного капіталу в умовах розвитку капіталістичного суспільства, надав визначення кругообігу основного капіталу та обігу споживчої вартості, а також вартості, виявив їх взаємозв'язок, досліджував амортизацію основного капіталу і зміну його вартості в результаті науково-технічного прогресу. Критикуючи А. Сміта, К. Маркс вказував на те, що визначеність основного капіталу впливає не з речових властивостей засобів праці (довговічність, нерухомість, тривалість функціонування тощо), а з тієї визначеної ролі, яку вони відіграють у процесі праці й створення вартості. К. Маркс звертав увагу на те, що «засоби праці, по-перше, є основним капіталом лише в тому разі, якщо процес виробництва – взагалі капіталістичний процес виробництва, а тому й засоби виробництва є загалом капіталом, і, по-друге, вони є основним капіталом лише тоді, коли вони переносять свою вартість на продукт особливим способом. Якщо цього немає, то вони залишаються засобами праці, але не стають основним капіталом» [7].

К. Маркс вперше розглядає соціально-економічну сутність капіталу. Він писав, що капітал – «не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства, виробниче відношення, яке представлене в речі і надає цій речі специфічний суспільний характер». К. Маркс визначив капітал як вартість, що приносить додаткову вартість, або як самозростаючу вартість. Джерелом додаткової вартості, на думку К. Маркса, може слугувати лише робоча сила, яка купується на ринку праці за заробітну плату, окупає себе і служить джерелом додаткової вартості, яку капіталіст привласнює безоплатно. К. Маркс назвав це експлуатацією праці капіталом.

Однак капітал має власну продуктивність. Перетворюючи просту працю в більш продуктивну, капітал нарівні з робочою силою виступає джерелом додаткової вартості, оскільки капітал

починає обертатися, коли докладається праця. Таким чином, визначення основного капіталу можна сформулювати таким чином: основний капітал є частиною продуктивного капіталу, що складається із засобів виробництва, які за ступенем зношення переносять свою вартість на вартість продукту. Іншими словами, основний капітал бере участь у декількох кругообігах продуктивного капіталу; частинами переносить свою вартість на створюваний за його допомогою продукт; перенесена вартість частинами повертається у процес виробництва.

Погоджуючись з К. Марксом, можемо підсумувати, що засоби виробництва в кожному процесі праці, за яких би суспільних умовах він не відбувався, завжди поділяються на засоби праці і на предмети праці.

Е. Бем-Баверк, представник австрійської школи маржиналізму, розглядав цінність капіталу як з точки зору його прибутковості, так і з точки зору його граничної користі. Він, на відміну від Карла Маркса, вважав, що додаткову вартість створює специфічний ресурс «капітал», який бере участь у процесі виробництва в часі [8]. Наприкінці XIX ст. Альфред Маршалл, визначаючи відсоток на капітал, як А. Сміт і Е. Бем-Баверк, розглядав капітал як матеріальний ресурс, спроможний його власнику приносити дохід [9].

Сучасні економісти по-різному підходять до визначення капіталу. На думку американського економіста Ірвінга Фішера, капітал породжує потік послуг, які обертаються припливом доходів. Чим більше цінуються послуги того чи іншого капіталу, тим вище доходи, тому величину капіталу потрібно оцінювати на основі величини отриманого від нього доходу. Таким чином, у поняття капіталу І. Фішер включав будь-яку користь, що приносить дохід своєму власнику (навіть талант). У більшості ж досліджень капітал визначається за своєю натуральною формою як капітальні блага. Так, Д. Хайман надає таке визначення: «капітал – це ресурс тривалого користування, що створюється задля виробництва більшої кількості товарів і послуг». Аналогічні визначення надають П. Хейне, П. Самуельсон. Узагальнюючи їх визначення, доходимо висновку, що капітал – це блага, які необхідні не самі по собі, а лише для того, щоб допомагати виробництву інших товарів, а основний капітал – це більш довгострокова частина капіталу, яка потребує оновлення через досить тривалі проміжки часу.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Здійснюються теоретична ревізія і

рефлексія теорії основного капіталу в традиції економічної думки. Використовуючи економіко-герменевтичний аналіз, ми дослідили історичні контексти формування теорії основного капіталу загалом та її граней зокрема. Також розкриваються ключові розумові ходи, які зробили істотний внесок у формування теорії основного капіталу.

Управлінню інвестиціями в основному капіталі присвячена велика кількість текстів у теорії основного капіталу, що мають як виключно теоретичну, так і практичну спрямованість. Розроблено різноманітні інструменти стимулювання капіталовкладень: від створення центрів, які індують ділову активність, до прямих і непрямих способів безпосереднього переспрямування потоку капіталовкладень.

У процесі відтворення основного капіталу ті чи інші технології «приживаються» за певними законами. Система вбирає в себе те чи інше відкриття або винахід або залишає його за бортом, тому в багатьох випадках інноваційне коригування відтворювального процесу можливе лише за допомогою спрямованого управління процесом. Споживання економічною системою як фундаментальних наукових відкриттів, так і прикладних розробок має свої закономірності, а також межі та обмеження. Це визначається співвідношенням факторів інноваційної сприйнятливості та економічної інерції. Окрім того, існують особливості дифузії, взаємопроникнення або перехресного «запилення» технологій.

Найважливішим обмеженням у процесі імплантації інновацій у відтворювальний процес є парадигмальні обмеження теоретичних уявлень про процес відтворення основного капіталу, його спрямованість та особливості. Вплив теорії основного капіталу на інноваційний процес загалом безперечний.

У процесі відтворення основного капіталу як процесу об'єктивного і, відповідно, підпорядкованого законам діалектики відбувається природний рух виникаючих протиріч. Виникають питання про те, наскільки необхідне втручання в цей об'єктивний економічний процес, якими є межі цього втручання. Чому суперечності відтворення основного капіталу не можуть бути надані самі собою, узгоджуючись із принципом "laissez faire, laissez passer"? Річ у тім, що суперечливий характер функціонування економічної системи (за досягнення нею певного рівня складності) об'єктивно породжує необхідність державного втручання. Відповідної координації вимагає також процес відтворення основного капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Швырев В.С. Теория. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Институт философии РАН, Национальный общественно-научный фонд ; научно-ред. совет ; предс. В.С. Степин. Москва : Мысль, 2010. Т. IV. 736 с.
2. Мостепаненко В.М. Философия и методы научного познания. Ленинград : Лениздат, 1972. 263 с.

3. Штофф В.А. Моделирование и философия. Москва : Наука, 1966. 311 с.
4. Будко В.В. Философия науки. Харьков : ХНУГХ им. А.Н. Бекетова, 2016. 202 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с.
6. Милль Дж.С. Основы политической экономии. Москва, 1980.
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Москва, 1984.
8. Бем-Баверк Э. Капитал и процент. Т. 2–3. Т. 2 : Позитивная теория капитала. Т. 3 : Эскурсы. Москва, 2010.
9. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва, 1993

REFERENCES

1. Shvyirev V.S. (2010) *Teoriya [Theory]. Novaya filosofskaya entsiklopediya: V 4 t./ In-t filosofii RAN, Nats. obsch.-nauchn.fond; Nauchno-red.sovet: preds. V.S. Stepin. Moscow: Myisl. T. IV. 2010 736 p.*
2. Mostepanenko V.M. (1972) *Filosofiya i metody nauchnogo poznaniya [Philosophy and methods of scientific knowledge]. Lenizdat. 263 p.*
3. Shtoff V.A. (1966) *Modelirovanie i filosofiya [Modeling and philosophy]. Nauka. 311 p.*
4. Budko V.V. (2016) *Filosofiya nauki [Philosophy of Science]. Harkovskiy nats. Un-t gorod. hoz-va im. A.N. Beketova. Harkov: HNUGH im. A.N. Beketova. 202 p.*
5. Smit A. (1962) *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: Sotsekgiz. 684 p.*
6. Mill Dzh.S. (1980) *Osnovyi politicheskoy ekonomii [Foundations of Political Economy]. Moscow.*
7. Marks K. (1984) *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii [Capital. Criticism of Political Economy]. Moscow.*
8. Bem-Baverk E. (2010) *Kapital i protsent [Capital and interest]. T. 2–3. T. 2: Pozitivnaya teoriya kapitala. T. 3: Ekskursyi. Moscow.*
9. Marshall A. (1993) *Printsipyi ekonomicheskoy nauki [Principles of Economic Science]. Moscow.*

И. Д. Спасский, Одесский национальный экономический университет. Эволюция теории основного капитала как предмет исследования.

Аннотация. Цель статьи заключается в раскрытии эволюции теории основного капитала в процессе развития экономической мысли как предмета исследования. **Методика исследования.** Используются методы рефлексии экономической мысли и историко-экономические методы исследования. **Результаты.** Современный системный кризис, без сомнения, коснулся как теоретического знания, так и непосредственно экономической жизни. Этим вызвана актуальность ревизии исторического наследия экономической мысли в целом и ее направлений в частности, а также осуществление умственной рефлексии касательно познавательных возможностей и ограничений. Анализ экономической мысли в исторической ретроспективе осветил несколько теоретико-методологических проблем. Это так называемая изолированность теоретических выкладок от таких важных аспектов экономической науки, как экономическая антропология и анализ социальных, экологических и даже психофизиологических аспектов действительности в контексте эволюции теории основного капитала. **Практическая значимость результатов исследования** заключается в повышении эвристического потенциала теории основного капитала в принятии хозяйственных решений и осуществлении экономической политики.

Ключевые слова: экономическое мышление, история экономической мысли, теория основного капитала.

Ihor Spaskyy, Odessa National Economic University. Evolution of theory of fixed capital as a subject of research.

Annotation. The purpose of the article is to reveal the evolution of the theory of fixed capital in the development of economic thought as a subject of study. **Methodology of research.** Methods of reflection of economic thought and historical and economic methods of research are used. Findings. The current systemic crisis has undoubtedly affected both theoretical knowledge and economic life itself. This causes the urgency of the revision of the historical heritage of economic thought as a whole and its individual areas. As well as the implementation of mental reflection on the subject of cognitive abilities and limitations. Analysis of economic thought in historical retrospect highlighted several theoretical and methodological problems. This is the so-called isolation of theoretical calculations from such important aspects of economics as economic anthropology and analysis of social, environmental and even psychophysiological aspects of reality. The ideas of fixed capital, presented in the tradition of economic thought, already in the early stages of emergence and development acquire features that are characteristic of the theory. There is a hypothesis and a theoretical paradigm. The category of fixed capital is described both in statics and in dynamics. The process of fixed capital movement itself is reproduced and subject to certain laws and conditions. The further development of economic thought is going into a single theory that has a common core – the category of “fixed capital”. The evolution of views on the essence of fixed capital and its role in the economy expresses the process of formation and subsequent change of this category. The process of historical movement of theoretical comprehension of changes in objective economic reality allows, on the one hand, to look comprehensively at the problems associated with the functioning of fixed capital, and on the other, to make a deep theoretical generalization, capture and consider abstraction – the idea of phenomenon. And then to make the ascent from the idea to the movement of economic forms – the ascent from the abstract to the concrete. **Practical value.** The practical significance of the research results. It consists in increasing the heuristic potential of the theory of fixed capital in economic decision-making and implementation of economic policy.

Key words: economic thinking, history of economic thought, theory of fixed capital.